

Krémer Balázs

Van-e ma Magyarországon szegénység?

Érdekes volna megtudni, ki hogyan reagálna a címben felvetett kérdésre. Azt hiszem, a legenyhébb válasz is élesen tagadná a kérdésben foglalt állítást, és valószínű, hogy a reakciók meglehetősen negatív értékítéleteket is megfogalmaznának a kérdező naívságával, cinizmusával, ostobaságával stb. kapcsolatban.

Az elutasítás persze teljesen jogos volna, hiszen mindannyian *érezkeljük*, hogy igenis vannak szegények, és van szegénység, ám azt hiszem, soha nem *tudjuk*, hogy ki mire gondol akkor, amikor szegénységről beszél.

Vagyis, a szegénység *közös hitünkben* létezik, míg rációnk számára *alig megfogható, nem létezőnek* is tekinthető valami. A következőkben arra teszek kísérletet, hogy elemezzem a „szegénység” fogalommal érzékeltetett tartalmakat, hogy megnevezem annak okát, miért vész el a ráció számára a szegénység a fogalmak ködében, végül pedig javaslatot teszek arra, hogyan tartom lehetségesnek ésszerűen és pragmatikusan megközelíteni a szegénység problémáját.

1. A szegénység – mint ideológia és kritika

Visszatekintve arra az időszakra, amikor a szegénység fogalma tabunak számított, és eufémisztikus és ezoterikus terminológia használatát írta elő az etikett, nos, az előírás érthető: szemben az akkori etikett problémátlanított fogalmaival, az a szó, hogy „szegény”, az süti, annak éle van, a szó használatában magában benne van az, hogy használója nem fogadja el azt a helyzetet, amelyben szegényekről és szegénységről kell beszélnie.

Az a helyzet, amelyben ma keresgéljük a „szegénység” fogalmának megfelelő és tisztességes koncepcionális lehetőségeit, sok mindenben hasonlatos ahhoz, ahogy a népi írók és szociográfusok kezdték el forgatni a „paraszt” és a „paraszság” szavakat. Egy válságban levő társadalom válságos helyzetének érzékelése és az ezügyben átélt „értelmiségi” felelősség jelenik meg a fogalomnak a használatában. A szegénység fogal-

mának használata már önmagában is társadalomkritika és ideológia: nem jó, hogy használunk ezt a fogalmat, és valamit tenni kéne, hogy kevesebbet, ritkábban forduljon elő. Egy következtetés: akarja, nem akarja, de aki a szegénységről beszél – az politizál.

2. A szegénység metaforája

A szegénységről szóló beszéd mindig érzékletes, képszerű beszéd. A szöveg mögött ott vannak a putriban és híd alatt lakó, guberáló és éhező, fogatlan és hűgyszagú szegények képei, amelyek ha csak egy szemernyivel is többek üres kliséknél, már akkor is érzékeltetik azt, hogy ezek a lények is érző emberi lelkek. A szegénységről szóló jó szöveg mindig feszültségekkel teli szöveg: érzékelteti azt a meg nem felelést, ami a szegények emberi mivolta és dologi körülményei között feszül. A szegénység tehát csaknem mindig konfliktus metaforája, mégpedig két szinten is: egyrészt maguknak a szegényeknek a szintjén, másrészt a beszélő szintjén.

2.1. A szegénység mint strukturális metafora

A híd alatt lakó szegény képe alkalmas arra, hogy megszemélyesítse azokat a csoportokat, rétegeket, amelyeknek az anyagi helyzete elviselhetetlen, elfogadhatatlan. Izléstől, hevülettől, empátiától és egyéb személyes motívumoktól függően egy szegény országban, itt, a Vadkeleten a metafora leszűkítése és kiterjesztése bármennyire terjedhet: az éhen haltak számától (még nullának tekinthető) – a teljes lakosságig. Vagyis: a szegénység fogalmának metaforikus használata elfedi, hogy hány emberről, mekkora társadalmi csoportról van szó.

2.2. A szegénység mint ideológiai metafora

Ebben a megközelítésben a szegénység léte társadalmi értékek hiányának vagy legalábbis nem kellő elterjedtségének a megszemélyesítése, a vallott értékek társadalmi hiányának egyik megjelenési formája. Ez a megközelítés mindig ideologikus, hiszen a hiányzó értékek beteljesítését mint társadalmi programot, mint a szegénység okának felszámolási lehetőségét is sejteti, ugyanakkor kényelmes is, mivel a szegénység létezésének evidens hitére épít, és a szegénység metaforikus használata mellőzhetővé teszi az értékek kifejtését, a politikai implikációknak a politikai küzdelmekben való felvállalását. Csupán érzékeltetve, hogy milyen ideologikus tartalmak metaforája lehet a „szegénység”, a következő rejtett értékek és rejtett programok férhetnek be a szegénység esernyője alá:

2.2.1. A szociális munka és a szociálpolitika hiánya („szakma-politikai” metafora)

Azaz: szegénység azért van, mert kicsi a szegények ügyét szakszerűen

megoldani képes szakemberek köre, és a meglévők sincsenek kellően megbecsülve. A megoldás egyértelmű: több, jobban fizetett stb. szociális munkásra van szükség.

2.2.2. A szociális büdzsé hiánya („kötségvetési” metafora)

Szegénység azért van, mert a kormány keveset áldoz a szociálpolitikára. Megoldás: több pénz kell a költségvetésből a szociálpolitikára.

2.2.3. A kormány alkalmatlansága és érzéketlensége („ellenzéki” metafora)

Szegénység azért van, mert a kormány alkalmatlan a társadalmi problémák érzékelésére és kezelésére. Megoldás: a kormány mondjon le.

2.2.4. Az erősebb kutya szexuális előjogaira berendezkedett társadalom („erkölcsi” metafora)

Szegénység azért van, mert az erősebb helyzetben levő társadalmi csoportok minden erkölcsi korlát, minden puritanista érték mellőzésével „kifosztják” és „lerabolják” a társadalmat. Megoldás: altruista erkölcsi gesztusok és akciók szervezése.

2.2.5. A keresztényi szellem hiánya („vallás-erkölcsi” metafora)

Szegénység azért van, mert az emberek gondolkodását kevéssé hatja át a karitás és a diakónia szelleme. Megoldás: erősíteni és terjeszteni kell a keresztény értékeket.

2.2.6. A rossz közérzet, a bizonytalanság (a „szorongás” metaforája)

A szegénység a társadalom félelmeinek és szorongásainak megszemélyesítése: „mindnyájan ide juthatunk”. Megoldás: a társadalom biztonságának és biztonsági rendszereinek (TB, foglalkozáspolitikák stb.) erősítése.

2.2.7. A szolidaritás hiánya („egyenlőtlenségi” metafora)

Szegénység azért van, mert az emberek nem jöttek rá arra, hogy bizonyos érdekeiket csak mások előnyeinek keresztül érvényesíthetik. Abban a társadalomban például, ahol félelmeket gerjeszhetnek az élet természetes velejárói (az embernek fel kell nevelnie gyerekeit, meg fog öregedni stb.), nem jó élni. Megoldás: erősíteni a szociális újraelosztás, a jóléti államiság intézményeit.

2.2.8. A civilizáció intézményeiből való kirekesztettség (az „újabb történelmi zsákutca” metaforája)

A szegénység nem /csak/ önmagában baj, hanem annak a sokkal nagyobb veszélynek a megjelenése, hogy a magyar társadalom ismét átjárhatatlanul kettészakad, hogy a nyugati szétderedek fenntartani képes polgári világra és a „szegényekre” szétszakadt társadalom perspektívája nem Európa, hanem a Kelet. Megoldás: a társadalmat civilizált eszközökkel integrálni képes (politikai, piaci-gazdasági, társadalombiztosítási, szociálpolitikai stb.) intézmények erősítése.

2.2.9. A polgári jóléttől való megfosztottság („deprivációs” metafora)

A depriváció elmélete nem is rossz elmélet, annyiban azonban metafora, hogy benne szubjektív eszköz a szegénység annak a leírására, hogy milyen körülmények feletti rendelkezést minősíthetünk „tisztas létnek”, és ezzel egyidejűleg ezek hiányát „szegénységnek”. A probléma megoldása: általános polgári jólét.

2.2.10. A gazdasági válság („torta” metafora)

Szegénység azért van, mert kisebb a felosztható torta, ezért még az „ugyanakkora” szelet is egyre kisebb. Megoldás: gazdasági konjunktúra.

2.2.11. Kisebbségi kérdés („emberjogi” metafora)

Szegénység azért van, mert a kisebbségeket mindig elnyomják. Megoldás: a szociális szükségletekre is kiterjedő szabadságjogok stb.

3. Szegények és a szegénység

Nem akarom vitatni, hogy a fenti problémák léteznek, és ha valaki úgy gondolja helyesnek, használja a szegénység metaforáját is. Pusztán csak azt vitatom, hogy ezek a problémafelvetések valóban elvezetnek-e a szegények nagyon is égető létkérdéseinek megoldásához. Még pontosabban: azt állítom, hogy e metaforák túl sokat akarnak markolni, és a szegények vonatkozásában túl keveset képesek megfogni. Azt állítom, hogy van hatékonyabb út is a szegénység kezeléséhez. Azzal, hogy a fenti problémák felvetését jogosnak ítélttem meg, azt is elismertem, hogy bármely alternatív koncepciónak törekednie kell arra, hogy a problémák megválaszolását ne hátráltassa, ne zárjon el utakat a metaforával felvetett problémák megoldásában sem. Ha azonban a szegénységről beszélünk, akkor el kell ismernünk annak a megközelítésnek a jogosságát is, hogy ne akarjuk föltétlenül és azonnal az egész társadalmat megváltani, elégedjünk meg az-
zal, ha a szegények ügyén tudunk segíteni – különösen, ha ezzel nem hátráltatjuk egyéb megváltási ügyeinket.

3.1. Egy kis kitérő – egy sokkoló epizód a szerző életéből

1988-ban volt szerencsém eltölteni egy napot a svédországi Umeában, az egyetemen. Ezen az egyetemen akkoriban két nagy „márka” dolgozott a szociológia szakon, mind a ketten ismert nevek a szociálpolitikai irodalomban. Runa Aberg és Steffan Marklund. Ez utóbbi úrral beszélgettem szociálpolitikáról meg ilyesmikről, és amikor megkérdeztem, hogy most éppen mivel foglalkozik, azt válaszolta, hogy „szegénységet kutat”. Elképedésem láttán Steffan Marklund elmagyarázta a dolgot. Magyarázata körülbelül így szólt: készséggel elismeri, hogy az, amit ő szegénységnek tekint, nem jelent föltétlenül szegénységet Magyarországon. De nem is kíván túlzottan elmélyedni a szegénység mibenlétének definiálásában, ugyanis ez sem nem az ő, sem nem az én dolgom. Egy társadalomnak ugyanis kell definiálnia azt, hogy mit tekint szegénységnek. A svéd társadalom a szegénységet történetesen a rendszeres segély által definiálja, és azt tekinti szegénynek, aki rendszeres segélyből él. Tehát: korrekt az, hogy ő is szegénynek tekinti azokat, akiket minden más svéd is szegénynek tekint, és teljesen jogos szociológiai kérdések vethetők fel azzal kapcsolatban, hogy miért kerültek ilyen helyzetbe emberek, hogy hogyan élnek stb.

3.2. A szegény magyar ész csele: a „létező” létminimum

Ha jól érzékelem annak a körnek a közgondolkodását, amelyben ez az írás olvasóra talál, akkor azt tippelem, hogy a jóindulatú olvasó most meghökken, a rosszindulatú ostobának tart. Miről is locsogok én, hiszen konszenzus van abban, hogy aki a létminimum alatti jövedelemből él, az igenis szegénynek tekinthető, és mindenki annak is tekinti. Ezzel az állítással szemben azt gondolom, hogy a ma használatos létminimum nem a szegény lét mibenlétének operacionalizálására szolgáló kategória, hanem olyan általános vágyak és álmok kifejeződése – ezek a vágyak és álmok egyébként a sajátjaim is –, amelyek épp azt a kelet-európai értelmiségi kultúrát éltetik és erősítik, amely a szegénység fogalmát mint politikai és erkölcsi értékek metaforáját használja.

Két személyes megjegyzés:

a.) hogy mi is az a „kelet-európai értelmiség”, azt nem egészen tudom, számomra a legérzékletesebben mindenesetre megboldogult Elbert János érzékeltette ennek idáltípusát Csehovról szóló drámaelméleti előadásán: az a katonatiszt, aki a vidéki kúria szalonjában hosszú, bágyadt, darvadozó hajnalokba nyúló éjszakákon arról ábrándozik, hogy eljut Moszkvába, és megváltja a világot, de legalábbis önmagát...

b.) ha nem is vidéki szalonokban, hanem lepusztult pesti bérlakások konyhájába menekülve a buli ricsaja elől, magam is átstem efféle kulturális gyakorlatokon, s ezt nem csupán a tényrögzítés kedvéért említem, hanem a magam részéről igenis büszke vagyok arra, hogy megtanultam hokedlin is megváltani a világot; ezért egyáltalán nem e kultúra ellen akarok szót emelni, csak nyomasztana, ha e kérdésben sem sikerülne messzebb jutni a hokedli-szicklákról szálló próféciaíknál.

Arra vonatkozóan, hogy miért tartom a vágyak és álmok világába sorolható lírai metaforának a létminimumot, a következő érveim vannak:

(i) (szociológiai nonszensz) Nem láttam még hitelt érdemlő adatokat arról, hogy hány ember él a „létező” létminimum alatt, de az átlagjövedelmeket (keresetek, nyugdíjak) alapul véve nem tartható kizártnak az, hogy a létminimum alatt élők aránya eléri a 40-60%-ot is. Ha az az arány is „kijöhet”, hogy a társadalom „nagyobbik fele” szegénynek tekinthető, akkor ez annyit jelent, hogy maga a társadalom tekinthető szegénynek – saját normái szerint. Ez az adat ugyanakkor egyáltalán semmit sem mond arról, hogy mégis, kik ennek a szegény társadalomnak a legszegényebb szegényei. Sőt, ennél rosszabb a helyzet: összemossa az „igazi” szegényeket a „szegény átlaggal”.

(ii) (redisztribúciós nonszensz) Ha a létminimumnak az az üzenete, hogy az ez alattiak jövedelmét – valamilyen újraelosztási csatornákon keresztül – ki kell egészíteni legalább a létminimum összegére, akkor a fentiek szerint ebből az következik, hogy a 40-60% jövedelmét a maradék 60-40%-tól kell elvonni és újraelosztani. Ez a dolgok jelenlegi állása szerint elképzelhetetlen számomra, ez ugyanis maga volna a hadikommunizmus...

(iii) (makrogazdasági nonszensz) A járulék- és adókulcsok emelésére, a jövedelem elvonás fokozására ma nincs reális lehetőség. Kimondatlanul ugyan, de számos populista program (kompenzáció, állami megrendelések és beruházások, járulékok és adók csökkentése stb.) sejteti a következő álmegoldást: nem feltétlenül kell ezt a pénzt elvonni, működtethető a bankóprés, kiegészíthetők a jövedelmek. Ez maga lenne a három számjegyű infláció, amely által igen hamar el lehetne érni azt is, hogy az – inflációval korrigált – létminimum alatt élők aránya a 80-90%-ot is elérje. ... Meg még más csúnyaságok is történnének. ...

(iv) (háztartásgazdasági nonszensz) A létminimumszámítások azon a feltételezésen alapulnak, hogy az emberek a piacról élnek, és annak a minimálisan elfogadható fogyasztói kosárnak a „piaci árát” kalkulálják, amelyben még benne vannak az alapvető javak. Ismét nem elvitatva annak az értéktételezésnek a megalapozottságát, hogy jó volna olyan társadalomban élni, ahol a piacon keresve és a piacon elkölthetve a pénzt, rendszeresen meg lehet élni, mégiscsak szembe kell néznünk azzal a realitással, hogy ma nemhogy a szegény, de a tisztas átlagpolgár sem csak a „normál” piacon keresztül elégíti ki a szükségleteit. Az átlagpolgár/aszszony/ sem igen vesz télikabátot a Kleider Bauernél, hanem inkább a turkálóban; és még télvíz idején is inkább eszi a dömpingáron, szezonban vett paprikából maga által elspájzolt lecsót meg a nagymama befőttjét, mint a mirelitet meg a konzervet. Hát még a szegény...

3.3. Szakadt csőrök és emelkedett ideák

Be kell vallanom, hogy irigylem svéd kollégámat, amiért olyan primitíven el tudja mondani, hogy kikkel és mivel foglalkozik, amikor szegénységet kutat. Lenyűgöző az a fogalomalkotási tisztaság, ahogyan a szociológiában szokásos indikátoroknál pontosabb, jogilag kodifikált kategóriákban körül tudja írni, hogy kik a szegények, és ezzel az eljárással a vizsgált csoport sajátosságát egy fogalommal is meg tudja jeleníteni („szegénység”). Mi itt elég sokat beszélünk a szegénységről, sőt, elég izgalmas intellektuális vitákba tudunk keveredni e beszédek során, de nem tudjuk azt, hogy mi az a közös tulajdonsága ennek a meghatározatlan társaságnak, amit a szegénység fogalmával illethetünk. Sokkal otthonosabban mozgunk a szegénység „metafizikájának” szintjén, mint a „fizikájában”, ahol még a konszenzuális alapfogalmak is hiányoznak.

Nem csupán arról van szó, hogy izgalmasabb a szegénység metafizikájának szintjén mozogni, metaforikus üzeneteket, értékeket deklarálni, hanem be kell látnunk, lelkileg is sokkal könnyebb ezt tennünk. A metafizika szintjén van kibontakozás, vannak fejlődési pályák, lehet progresszívnek lenni; a szegénység fizikájában nincsenek remények, haladár eszmék, csak a szomorú és kegyetlen tények. Akkor, amikor a szegényekről akarok beszélni, minden szándékom ellenére magamnak is nyersebbnek, durvábbnak és kegyetlenebbnek kellennem annál, mint amennyire annak kellennem normális hétköznapjaimban.

4. Penetráns üdvtanok – avagy: beszéljünk a szegényekről

4.1. Amikor úgy néz ki, mintha a szegénységről lenne szó

A szegényekről ma sokfelé esik szó, a rádió napközbeni adásaiban mélyérzésű riporterek hosszasan beszélgetnek hasonlóan mélyérzésű politikusokkal, szociológusokkal, orvosokkal, tanárokkal, más szakemberekkel. Ezeket a beszélgetéseket őszintén és becsülésre méltóan áthatja az együttérző szánalom, a segítő szándék szelleme. Ám az én fülemnek ezek a beszélgetések inkább szólnak a beszélőről, mint a szegényekről. Még pontosabban arról az erkölcsi motiváltságról, hogy akár a karitás, akár az individuális civil öntudat moralitásától kikényszerítve, legalább beszélni kell ezekről a dolgokról – ha sokat tenni már nem is sikerül. Nem akarom alábecsülni annak a jelentőségét, hogy régen nem volt ilyen mértékű ez az elszántság, ez a társadalmi motiváltság, hogy a szegénységgel igenis foglalkozni kell...

Más beszélgetésekben arról esik szó, hogy egynémely falvakban elviselhetetlen, hogy a cigányok a kertekből is felszedik a krumplit, nemcsak a szántóról; hogy áporodott és tetves fekvő alakokon kell átlépni a lakótelep lépcsőházában ahhoz, hogy a saját lakásába érjen az ember stb. Ezek a beszédek formailag megint a szegényekről, de valójában éppúgy a beszélőről, a beszélő tehetetlenségéről és az ebből eredő feszültségeiről szólnak – csak éppen más szándékokat sejtetnek.

A beszéd tárgya ugyanaz, és amit elmondanak róluk, az mindkét esetben „igaz”.

4.2. Egy földhözragadt definíciós kísérlet

A svéd kolléga nagy igazságot csípett el. Egy társadalom nem tud mit kezdeni az erkölcsstanokkal és metaforákkal, minden probléma „jó” társadalmi definíciója magának a problémának az operacionális kezelési rendjével definiálja a problémát. A bűn a társadalom számára nem erkölcsi maximák által definiált, hanem azzal az ügymenettel, ahogyan a rendőrség, az ügyészség meg a bíróság eljár bűntett esetén a bűnelkövetővel szemben.

Ha ezt a gondolatot érvényesíteni akarjuk a szegénységre, akkor azokat a kérdéseket kell föltennünk, hogy elvileg mit képes ma tenni a magyar társadalom a szegényeivel? Ezzel lényegében egyenértékű kérdés az, hogy kik azok a szegények, akikkel egyáltalán tudhat valamit kezdeni ez a szegény társadalom?

Ezt a kört járjuk körül a következőkben.

5. Kell-e „szegénypolitika”? Ha igen, akkor mennyi?

5.1. Miért nem kell, és miért kell?

A szegénypolitikákról semmi szép nem mondható el. Kimondottan ronda az ügymenetük, hiszen egyéni és kétes objektivitású ítéleteket kell hozni arról, hogy valaki „belefér-e” a kedvezményezett körbe, vagy sem. Ezek a tesztek jelenthetnek kevésbé vagy jobban megalázó tortúrákat, de valamennyire mindig megalázó a saját szegénység bizonyításának a kényszere.

Kimondottan rossz motiváltsági rendszert jelent minden szegénységi, felső jövedelemhatárhoz kötött rendszer bevezetése és működtetése. Ez az effektus az, amelyet a szakirodalom „szegénységi csapda” kifejezéssel illet: az emberek korlátozott jövedelemszerző képességük (ez a korlátozottság éppúgy lehet személyes, családi körülmény, mint pl. a munkaerő keresletének kedvezőtlen alakulásából adódó objektív külső körülmény) esetén inkább válnak érdekeltté jövedelmük csökkentésében, és ezáltal a megszerezhető ellátásokra való jogosultságok megszerzésében, mint az egyéni eszközökkel elérhető korlátozott előnyök megszerzéséért teendő erőfeszítésekben. Vagyis: a szegénypolitikák növelik a szegénység számát, mert abban teszik érdekeltté a kvázi-szegényeket is, hogy „valódi”, „hivatalos” szegények legyenek. Végezetül: a szegénypolitikák „belebetonozzák” a szegényeket a szegénységbe. Nemcsak arról van szó, hogy senki nem akar lemondani az egyszer már megszerzett ellátási jogosítványairól, hanem arról is, hogy bár a szegény ember kaphat különféle szegényellátásokat (ingyen koszt, éjjeli menhely, használt ruha, eseti segély stb.) – de ettől még szegény marad.

Összefoglalva: a szegénypolitikák teljesen hatástalan eszközök a szegénység ellen, sőt, minél több van belőlük, annál nagyobb lesz a szegénység. Igen, a metaforák használata teljesen jogos, a szegénység ellen csak átfogó (= nem a szegényeket megcélzó) társadalmi programok lehetnek hatásos eszközök. Ezek a programok lehetnek oktatási-kulturális, foglalkoztatási, lakás- és településfejlesztési, egészségügyi, gazdasági és bármilyen más társadalomépítő programok. Igen ám, de a nagy társadalmi programok nagy befektetéseket igényelnek, és ha nem jut belőlük mindenkinek „elég”, akkor nem biztos, hogy a legalul levők megérik e nagyravágyó tervek beteljesülését.

Ha tehát vannak olyanok, akik támogatások nélkül a legegyszerűbb létfeltételeiket sem tudják előállítani, akkor vitathatatlan az a politikai és erkölcsi szándék, hogy bizonyos erőforrások átcsoportosításával meg kell célozni a legszegényebb csoportokat, és meg kell őket óvni – az éhenhalástól.

Ha vannak szegények, ha vannak olyan csoportok, ahol fennáll ez a rizikó – akkor szegénypolitika is kell, bármennyire is utáljuk.

5.2. Mennyi kell?

A szociálpolitikai kultúra válaszai, evidenciái abból szoktak kiindulni, hogy gazdasági növekedés van. Ez a kultúra „arról szól”, hogy hogyan lehet helyesen, optimálisan elosztani a társadalom által megtermelt vagyont, javakat, jövedelmeket. A növekedést feltételezve a kérdésre adandó válasz triviális: csak annyi szegénypolitika kell, amennyi elkerülhetetlen. Ha a liftek felfelé mennek, akkor csak azoknak kell a pincében tartózkodását támogatni, akik sehogyan sem tuszkolhatók el egyetlen liftig sem... (drogosok, alkoholisták, hosszú távon munkanélküliek, harmadik világ menekültjei stb.).

Recesszióra, gazdasági visszaesésre nincs jó szociálpolitikai reakció. Egyfelől, mert a válság terheit a lakosság viseli, és sokan beleroppnának ezekbe a terhekbe: elvesztik képességüket arra, hogy akár a legegyszerűbb szinten is fenntartsák egzisztenciájukat. Miközben csökken a társadalmi kiadásokra fordítható költségvetés, aközben egyre súlyosabb nyomás nehezedik a közszférára azért, hogy hathatósan támogassa a lakosságot növekvő terhei viselésében, és különösen: hogy támogassa azokat, akik nem bírtak talpon maradni. Primitíven szólva: ha több a szegény, több szegénypolitika is kell.

Ezzel együtt recesszió esetén is igaz az, hogy a szegénypolitika jó esetben a túlélést segítheti, de progresszív kilátások, perspektívák nélküli természetűek épp olyan, mint máskor. Recesszió idején más hatékonysági logika vezet ugyanahhoz a konklúzióhoz, mint növekedés esetén: szegénypolitikából csak annyi kell, amennyi föltétlenül szükséges. Itt ugyanis nem arról van szó, hogy hatékonyabb, olcsóbb és humánusabb a liftig eltszokolni az embereket, mint a pincében tartani (aktív foglalkoztatási és képzési programokat, rehabilitációs, /re/integrációs szociális programokat üzemeltetni – durván: a segélyezési és jövedelmi programokkal és az „intézeti elfektetéssel” szemben) – a liftek ugyanis lefelé járnak. Arról van szó, hogy a szűkös forrásokat érdemesebb olyan programokba befektetni, amelyek valamilyen sikerrel, kilábalással, felemelkedéssel is kecsegtetnek. Márpedig a szegénypolitikai programok nem ilyenek. Csak éppen ...nő a szegénység, sokasodnak a szegények...

Nem szeretnék senkinek sem érveket adni a szájába ahhoz, hogy a tágran értelmezett társadalompolitikát kurtítsa. Azt az elvet képviselem, hogy a gazdaság és társadalom hanyatlása esetén a lefelé haladó liftek haladási irányának a megfordítása az elsődleges cél. Öregek, gyerekek, fogyatékosok esetében szociálpolitikai liftek közlekednek, és a felfelé haladó lift egyet jelent a társadalombiztosítás, a családi pótlék, a szolgáltatási szektor stb. fejlesztésével. Ehhez járulnak azok a speciális szolgáltatások és támogatások, amelyek segítenek eljutni az itt-ott mégis éppen felfelé haladó egyéb liftekhez.

5.3. Egy gyakorlati elv ortodoxiája és kritikája: univerzalitás és szelektivitás

A szociálpolitikai szakmai tradíciók alapján egy-egy rendszer értelmezésében és kritikájában az egyik legalapvetőbb kérdés annak vizsgálata, hogy az adott rendszer „univerzális” vagy „szelektív” elveket követ-e. Ha a tradíciót magát akarjuk értelmezni, két részre kell bontanunk a kérdést. Az egyik kérdés alapvetően erkölcsi és „emberjogi” kérdés, és a különbségtevés egyáltalán nem leíró, hanem értékelő dimenzió: annál jobb egy rendszer, minél univerzálisabb, és annál rosszabb, minél szelektívebb. Ebben a gondolkörben az univerzalitás civilizációs (érték) tartalmai a következőkben foglalhatók össze:

(i) Az univerzális rendszerek mindig racionálisak abban az értelemben, hogy kalkulálhatók, tervezhetők, előreláthatók mind a kedvezményezettek, mind a rendszert üzemeltetők számára, szemben a szelektív rendszerek szükségszerű esetlegességével, bizonytalanságával, előre-jelezhetetlenségével.

(ii) A modern szociálpolitikával szemben támasztott elvárás (hogy ti. a szociálpolitika szolgálja a társadalom biztonságát) csak univerzális eszközökkel lehet elérni. A rendszer attól szolgálhatja a biztonságot, hogy bizonyos helyzetek és körülmények esetén előre láthatóan, garantáltan, kiszámíthatóan „üzembe lép”.

(iii) Ugyanez az értéktartalom nemcsak a „kimenetek” oldaláról fogható meg, hanem az eljárás, a mechanizmus oldaláról is. Ha a rendszer automatikusan üzembe lép bizonyos helyzetekben, akkor pontosan megadhatók azok a „paraméterek” és „indikátorok”, amelyek egyértelműen és objektív kritériumok alapján minősítik az adott helyzet meglétét. Ennek megfelelően az elbírálás mechanizmusa is egyszerűvé, mechanikussá, vagyis objektív kritériumok alapján kalkulálhatóvá és ellenőrizhetővé tehető.

(iv) Ezek az elvek csökkenthetik a kliens kiszolgáltatottságát, és ezzel párhuzamosan korlátozhatják az eljáró hivatalnok önkényét. Nem állítható tetszés szerinti tortúra elé a kliens, nem érdemeiről és lojalításáról kell számot adnia, hanem az adott, normatívan előírt procedura során az előírt eszközökkel kell igazolnia az adott körülmények meglétét.

A fentiek szellemében az univerzalitás fogalmával azonos értéktartalmakat jelölnek a normativitás, a jogszerűség, az automatizmus stb. fogalmak is.

Azt gondolom, hogy a fentiekben érzékeltetett értéktartalmak annyira általánosan elfogadottak a szociálpolitikában, hogy azokat elviekben kétségbe vonni legalábbis illetlenség és a „szociálpolitikai gyerekszoba” hiányára utaló gesztus. Mégsem egyértelmű azonban számomra, hogy milyen gyakorlati elvek következnek a fenti értékekből.

A szolgáltatások és az aktív eszközök körében az univerzalitási elv maradéktalan érvényesülése legitimálná Möricka viccbéli akcióját, amikor brigádot szervezett, hogy egy vak bácsit az úttesten átkísérjen. Itt tehát az univerzalitást legfeljebb az igényelhetőség vonatkozásában lehet elő-

írni, és a továbbiakban a jogszerűséget polgári jogi, szerződési kritériumokkal lehet elérni.

Nem egyértelmű az elv érvényesítése a pénzbeni rendszerek körében sem. Annyi egészen bizonyosan az értékbeli konszenzus részének tekinthető, hogy a fehérneműs szekrényben kotorászó és a mosogatóba kuksizó hivatalnok önkényesen, „pofára” osztogató szelektív segélyezési praxisát nem szeretjük, elvetjük. Ezen túl viszont az univerzális és szelektív rendszerek között alig lehet elvi különbséget tenni, tulajdonképpen folyamatos közöttük az átmenet. A leguniverzálisabb rendszerek is szelektálnak – legalábbis annyiban, amennyiben megkülönböztetik a támogatottak körét –, hiszen nem mindenkinek jár családi pótlék vagy nyugdíj sem, hanem csak a gyerekeknek meg az öregeknek...

Két olyan gyakorlati elv van, amellyel a leginkább ki lehet elégíteni az univerzalitás fogalmával körülírt etikai és politikai maximákat.

Az egyik a biztosítási elv: a járulékfizetéshez kötött jogosultságok és az ellátások univerzális eszközökkel elvileg relációkba hozhatók. (Tudjuk: a gyakorlatban a biztosítási rendszerek peremvidéke már messze nem ilyen tiszta. Ennek ellenére az a törekvés, amely biztosított jogokkal operál, a tényleges „szociális” hatásoktól függetlenül is erősen jogszerű, ennyiben erősen univerzális rendszer megteremtésére játszik. A kimenetek ügyében a biztosítási elv valóban kétarcú: ha az ellátások a befizetésekkel párhuzamosan differenciáltak /pl. az egészségügyben/, akkor a rendszer ugyan „univerzális”, szociális hatásait tekintve azonban tragikus...)

A másik elv kissé bonyolultabb, és nagyjából úgy foglalható össze, hogy a jó univerzális rendszerek kellően primitív kritériumrendszerrel operálnak. Ez azt jelenti, hogy primitív indikátorok tesztelésén alapulnak. E szempontból a demográfiai indikátorok a legjobbak, azaz a kor, a gyerekszám, a családi összetétel (pl. gyerekét egyedül nevelő, özvegy), a gazdasági aktivitás (munkanélküliség) stb. Kevésbé egyértelmű, kevesebbek által ellenőrizhető, de még mindig elvileg objektív kritériumokat jelentenek az egészségügyi indikátorok (akut betegség, fogyatékos stb.).

Azt mondhatnám, hogy ezeknek az „indikátor-teszt”-nek az alapján lehet univerzális rendszereket elképzelni.

Igazi átmenetet képeznek azok az „esemény-teszt”, amelyek azt feltételezik, hogy valamely események alapvető, ugyanakkor szociálpolitikai eszközökkel kompenzálható és kompenzálható változásokat eredményeznek az élethelyzetekben (pl. születés, halál, beiskolázás, katonai bevonulás és sorkatonai szolgálat stb.). Immár a szelektív vizein hajózva, még mindig elég univerzálisnak lehet tekinteni azokat az „indikáció-teszteket”, amelyek az adott állapotot előidéző eseményeket is vizsgálják (pl. baleseti- vagy hadi sérülés, munkahelyi ártalom stb.). Ebben a körben már igen aggályos, hogy milyen indikációt lehet egyáltalán számba venni, illetve, hogy milyen okozatnak milyen okot lehet tulajdonítani. Néhány példán szemléltetve kétséges, hogy bármilyen esemény okaként, indikációjaként mennyiben lehet figyelembe venni olyan körülményeket, mint pl. politikai okok, büntetett előélet, válás, munkahely vagy iskola „önké-

nyes" otthagya, kilépés stb. Már igencsak „híg” kritériumok alapján operáló szelekciót jelentenek az „élethelyzet-tesztek”, amelyek közül a legjellegzetesebbek a „lakhatási-tesztek” (laksűrűség, komfort stb.). Még kétebbek azok a mérlegelések, amelyek a lakást már nem csupán leíró jelleggel kezelik (ti. hogy hogyan „lakik” a delikvens), hanem valamilyen „vagyon-teszt” részeként a rendelkezett tulajdon számbavételét is megcéllozzák.

Leszámítva azokat az abszolút szubjektív „személyiségi karakter-teszteket”, amelyeket az előzőekben elvileg is elvetettünk – a legbonyolultabb, legzűrösebb ügyek azok az eljárások, amelyek a „jövedelmet” (és a lakáson kívüli, pl. készpénzben és értékpapírban tulajdonolt vagyont) is tesztelik. Gondoljuk csak meg: a jövedelmek számbavételének sztenderd formája a személyi jövedelemadó bevallása, de itt ez még szükségszerűen bonyolódik az adómentes jövedelmek számbavételével is. Ha ehhez még hozzászámítjuk azt is, hogy a jelenlegi válság közepette a jövedelemadó éves ciklusa túl tág időhatárokat jelent a szociális krízisekre való reagálás szempontjából, akkor ebből az is következik, hogy egy következetes jövedelemtesztelésnek a kibővített adóbevallási procedúrát évente többször is meg kell ismételtetnie.

Ha mindez még nem vette volna el a kedvünket a jövedelem-tesztelés ötletétől: természetesen a pénzbeni jövedelmek tesztelése kiegészíthető még a természetes jövedelmek számbavételével, és meg lehet kísérelni számba venni azt is, hogy a delikvens hány fej káposztát termelt a kertjében, hozott-e koma-tálat disznóvágáskor a szomszéd, és adott-e gatyát az üdv-hadsereg.

Ha a fenti tesztelési lehetőségeken végigtekintünk, akkor nemcsak az látszik, hogy a maga módján mindegyik „szelektál”, hanem az is, hogy formailag mindegyik „univerzálissá”, jogszerűvé tehető.

A különbségek nem annyira elvi természetűek, nem különböző minőségeket jelölnek, hanem inkább fokozatokat. Mégis, e fokozatok között, fentről lefelé haladva szisztematikusak a különbségek abban, hogy

- egyre kevésbé tárgyyszerűek a tesztelt körülmények;
- egyre bonyolultabb a tesztelési eljárás;
- egyre nehezebb a tesztelt körülmények igazolása és adminisztrációja;

- egyre nagyobb megpróbáltatást és tortúrát rónak az igénylőre;
- egyre több hivatalnok munkáját igénylik, és egyre több adminisztratív költségeket igényelnek.

(Ugyanilyen természetű rangsort állíthatunk fel aszerint is, hogy mennyi körülményt próbál meg számba venni az igazolási eljárás – de ennek a problémának az elemzésétől ezúttal, az egyszerűség kedvéért, tekintünk el...)

A fenti okfejtés eredményeképpen más megvilágításból is áttekinthetjük a korábban elmondottakat:

- (i) nagy rendszereket csak „inkább univerzális” tesztelési eljárásokra, biztosítási elvre és indikátor-tesztekre lehet építeni, különben a szociál-

politika erőteljesebben finanszírozza az adminisztrációt, mint a kuncsaf-
tokat;

(ii) nem célszerű és nem is lehetséges milliókat (emberben számolva) kitenni bonyolult igazolási tortúráknak;

(ii) már csak azért sem érdemes az eljárásokat bonyolítani, mert a bonyolult eljárások hatástalanok a szegénységgel szemben;

(iv) ha viszont a szegénység alacsony jövedelműséget is jelent (hogy mi egyebet még, arról vitázik a szociológiai irodalom, de ezt biztosan jelenti), akkor a szegények ellátását valamilyen formában mégis jövedelem-teszthez (is) kell kötni. Amikor azt mondtam, hogy szegénypolitikából nem kell több, mint amennyi elkerülhetetlenül muszáj, egyúttal azt is mondtam, hogy jövedelem- és vagyonigazolásból sem kell több, mint amennyi feltétlenül muszáj.

6. Hogyan lehet „megcélolni” a szegényeket?

6.1. Az általános elv:

az ellátásoknak kellően rosszaknak kell lenniük...

Senki nem lehet boldog egy efféle cinikus konklúzió levonásától, de minden eddigi okfejtéséből ez a következtetés származik. Ugyanis ezen elv érvényesítése

(i) nem teszi érdekeltté az embereket saját szegénységükben;

(ii) a szegényeket nem szorítják ki az ellátásból az „átlagosan szegények” (ha az éjjeli menedékhely két csillagos szálló, akkor a kollégiumra szocializálódott értelmiségiek és a két szobás panelban az anyóssal együtt lakók számára is vonzó szolgáltatás; ha fapriccses tömegszállás, ahol azért meleg van, és lehet tisztálkodni, akkor az csak a „valódi”, a „híd alatt lakó” hajléktalan számára vonzó);

(iii) különösen a szolgáltatási területen fölöslegessé teszi a jövedelem-tesztelést, a bonyolult igazolási eljárást: valóban csak annak szól, aki szegény;

(iv) egyet jelent a szegénypolitika minimalizálási szándékával és elvével, a szegénypolitikai kiadások korlátozásával;

(v) elfogadhatóvá teszi a szegényellátásokat a többség számára, ettől nem tekintik privilegizálnak a szegényeket.

6.2. A reális létminimum

Ha zárójelbe tudjuk tenni vágyainkat és szorongásainkat arról, hogy milyen magasan legyen az a jövedelmi biztonsági háló, ami fölött még meg mernénk kockáztatni életünk artistamutatványait;

ha elfogadjuk azt, hogy sem a létminimumhoz, sem bármi másnak nevezett jövedelmi küszöbhez igazított jövedelem-teszteléses rendszer nem képes biztonságot nyújtani; és

ha elfogadjuk azt, hogy a szegénység ellen más, „univerzális” rendszerek lehetnek csak hatásosak (beleértve gazdaságpolitikai, oktatási, foglalkoztatási rendszereket is), azaz hogy a létminimum nem társadalmpolitikai eszköz (mert annak úgyis rossz), hanem szegénypolitikai eszköz:

akkor fel lehet tenni azt az egyáltalán nem felemelő kérdést, hogy mennyi pénz kell ahhoz, hogy az ember fia ne pusztuljon éhen? A kérdés nem egyszerű, és nemcsak azért, mert szégyen már föltenni is, nemhogy bármit is válaszolni rá. A kérdés amiatt is utálatos, mert előfordulhat, hogy esetleg olyan magas összeget válaszolunk rá, amennyit már nem lehet garantálni mindenki számára. Mi történik akkor a maradékkal? És ha nagy, humánus érzelmektől áthatva az ember a reálisan kitűzhetőnél magasabb összeget mond, akkor vagy azzal kell számolnia, hogy ismét egy beteljesíthetetlen, garantálhatatlan, érvényesíthetetlen álmot engedett útjára, vagy – és ez még rondább – tudomásul veszi, hogy nem mindenki kapja meg ezt az „éh” minimumot, és akkor az éhen pusztul.

Nem tudom, hogy hol vannak a realitás határai, az is nyilvánvaló, hogy az aktuális és a potenciális realitások még hagynak némi játékeret, amely azért sokkal szűkebb, mint azt remélni és feltételezni szokás. Számot vetve ezekkel a körülményekkel szint kell vallanom, hát íme: 6000 Ft/hó. Ezt még nem illúzió megcélozni, és ha ez nem is elég semmire sem, éhen halni már nem kell belőle.

6.3. Mire lehet jó egy reális létminimum?

Nem arra, amire a legtöbben gondolnak. Vagyis nem arra, hogy mindenki jövedelmét ellenőrizni lehessen: eléri-e a létminimumot, és ha nem, akkor ki kell egészíteni. Egy ilyen jövedelem-teszteléses rendszer túl azon, hogy szörnyű, megvalósíthatatlan is.

Egy ilyen számot alapvetően a nagy, biztosítási és „indikátor-tesztekre” épülő rendszerek paraméterezésére kellene használni. Úgy kellene megállapítani nyugdíjakat, munkanélküli ellátásokat, családi pótlékot, fogyasztók kiegészítő járadékát stb., hogy mindazok, akiket ezek a rendszerek elérnek (eltartottjaik statisztikus arányát is belekalkulálva), lehetőleg ne essenek ez alá a jövedelemküszöb alá. Ugyancsak úgy kellene beállítani az indexálási automatizmusokat, hogy ez az éhenhalási küszöb, vagy immár ne pengessünk érzelmi húrokat: minimális jövedelmi szint valóban automatikusan kövesse az inflációt, évente akár többszöri korrekcióval. Ez ugyanis valóban a legminimálisabb létfeltételek biztosítását szolgálja (annyira, amennyire).

És, persze, a legjobb paraméterezés mellett is lesznek kihullók, esetükben nincs más megoldás, mint a jövedelem-teszthez kötött, hagyományos típusú segélyezés.

Még egyszer: semmi büszkeségre nem ad okot kimondani azt a számot, hogy 6000, de már ekkora összegnél is kényelmetlen arra válaszolni, hogy „miből?”. És különösen nehéz akkor válaszolni rá, ha az ember nem ven-

né jó néven a nagy, univerzális rendszerek megfaragását, és abból a szegénypolitikára történő átcsoportosítást.

7. A „segélyezési csapda”

Ha, mondjuk, az ember barátja alól kicsúszik a talaj, és a szerencsétlen barát megélhetési gondokkal küzd, a józan ész azt diktálja jószándékú, segíteni kész emberünknek, hogy először is próbáljon meg barátjának valamilyen elfogadható munkát találni, amivel elviselhetően eltöltött munkaideje gyümölcsként tűrhető keresetbe is jut. Ha ez nem megy rögtön, meg lehet próbálni betuszkolni valamilyen képzésre, hátha ott összeszed valami lehetőséget, és legalább addig is ápolhatja ambícióit. Ha ez sem megy, megpróbál neki segíteni, vagy segítséget keresni, mentálisan és fizikálisan helyrehozni, valamilyen, a piaci és a közszolgálati szférában szolgáltatásként aposztrofált eszközzel segítséget nyújtani. És csak legvégül, ha más esélyt nem lát, akkor ajánl fel némi pénzt – s ez olyan kínos mindkettőjüknek –, azt is inkább kölcsönbe, még akkor is, ha tudja, hogy sohasem látja viszont.

A létező szociálpolitika gyakorlata nem a józan ész által diktált segítségnyújtási logikát követi, hanem épp fordítva. Először pénzhez és segélyhez nyúl, mert ez egyszerű a bürokrácia számára: egyszerű és szokványos „bérszámfejtési” munkaszervezeti feltételek mellett is működtethető. Azután kellemes a szociálpolitikusnak is: nem kell sérteni emberi jogokat, univerzális és jogszerű eljárás keretében rendezhető a dolog, a szociális ügyintéző nem állítja tortúra elé a szegény klienst, ha már az élet amúgyis megtaposta. És egyszerű a kliensnek is, segély-viszonylatban meg tudja formulázni szükségleteit, ebben a műfajban át tudja látni az ügyintézés mechanizmusait, és mérlegelni tudja befektetéseinek sikereit is.

Hogy a dolog csapda, az egyértelmű: nincs belőle kiút, nincs más perspektíva, csak a még több segély... Csapda azért is, mert minden elvisszaüt: ha a segélykeret elszalad, bonyolódnak a kritériumok, nehézkessé válik az ügyintézés, támadhatóvá és kikezdehetővé válik az ügyintéző meg a főnökei is. A szociálpolitikus is érzékeli, hogy toleráns gyakorlata során és folytán kliense elveszíti morális tartását, függővé és kiszolgáltatottá válik, miközben jöttányit sem javult a helyzete. És a kliens is „beszorul”: tényleg felszámolt minden kitörési utat maga mögött, tényleg nincs más esélye, mint az újabb segély, és tényleg meg is tesz mindent annak megszerzéséért.

7.1. Ki lehet-e kerülni ezt a csapdát?

A csapda elkerülése, a józan ész és segítő logika rehabilitálása a szegények támogatásában alapvető, de nem könnyű feladat. Nagyon nehéz megteremteni egy hivatali, személytelen viszonyrendszerben azt a bizal-

mat, azt az együttműködő hajlandóságot, a személyes, intim viszonyokba történő beavatkozás lehetőségét, amit maga a barátság jelent a személyközi viszonyokban.

Nem csupán arról van szó, hogy szakmai felkészültség és szakmai-erkölcsi tekintély kell az ön-elfogadtatáshoz, nem csupán differenciált szervezeti és munkamegosztási feltételekre van szükség, ami a jelenlegitől eltérő menedzselési, gazdálkodási feltételeket kívánna (ezúttal sem csak a több pénzre gondolok...).

Ha nehéz is, de hiteles és elfogadható választ kell találni arra, hogy a megfelelő munka keresésében való segítség nem kényszermunka-inter-nálás (ha valóban nem az...), hogy az átképzésre irányítás nem a kisegítő „gyógyóba” való lefokozás (ha valóban nem az...), hogy a terápia nem kényszer-elvonó (ha tényleg nem az...), és a készpénz-segély helyett a napközi díjának kifizetése nem a kliens őrmesteri regulázása (ha valóban nem az...).

Ha nem születnek ilyen válaszok – a negatív spirál a segélyezési csapda egyre mélyebb bugyraiba vezet.

8. Adalékok a szegénység erkölcsstanához

Az a szegénység, amiről beszélek, visszataszító és undort keltő. A szegénység norma alattisága normán kívüliséget is jelent – minden tekintetben. Az emberek többségében a szegénységtől való viszolygás az a döntő érzelmi motívum, ami mindig valahol a felszínre tör. Ki így, ki úgy éli meg viszonyát e normán kívüliséghez. Ma nem szokás szidni a szegényeket, de tudomásul kell vennünk, hogy akkor, amikor ehelyett szidják a cigányokat vagy a lumpen elemeket – akkor ugyanarról beszélnek. De ez nemcsak az ostoba köznyelv csúsztatása, ez a csúsztatás a szakmáé is, és főleg a közigazgatásé: amikor szegényekről beszélnek, akkor az ősz hajú, kontyos, szemüveges néni képe lebeg szemük előtt, aki csirke-nyakat vásárol a piacon, és fontosnak tartja elmondani, hogy a macskának lesz, noha mindenki tudja, hogy... És a dolog, persze, szívszorító és meg-ható...

De igazából nem tudom, hogy szegény-e a néni, vagy sem; abban biztos vagyok, hogy ha ő szegény, akkor pláne szegény az, aki a piacon a szemétkében guberál, aki olyan bűdös és rohadt ételeket majszol fogatlan szá-jában, amelyet jó érzésű ember meg sem fog, akinek szétáll az a néhány szál haja, és már régen nincsen se hajtűje, se tűkre, hogy kontyot csináljon magának, akinek spárgával megerősített nejlonszatyor a vagyona, amit szakadt hónaljú BKV-s ellenőrkabátja alatt hord a derekára kötve, ne-hogy valaki azt is ellopja...

És nem tudom, hogy szegény-e az a panelban lakó munkanélküli szaki, aki a segélyből neveli két középiskolás gyermekét, de ha ő az, akkor biztos, hogy szegény az a kétegyházi cigány is, aki egy kosár körtéért kockáztatja az életét, és akiben ugyanakkor tényleg visszataszító és el-borzasztó, hogy életformaszerűen lop...

Ahhoz, hogy a szegényekről érdemben tudjunk beszélni, először saját polgárias iszonyunkon és undorunkon kell felülkerekedni. Ha el akarjuk utasítani a „személyiségi karakter-teszteket” az igazgatási eljárásokban, akkor mindenképp előtte el kell tudnunk utasítani az efféléket saját lelki eljárásainkban is. És nem elég a bemutatkozásnál mosolyogni és elfoga-dólag kezecskéket rázni, azután is szóba kell tudni állni azzal az emberrel, mi-után egyértelműen kiderült, hogy segítő szándékunkat ki akarta használni, hogy élni akart az adandónak látszó alkalommal, és bennünket is át akart vágni. És elképzelhetetlenül nehéz megtalálni azt az egyensúlyt, amelyben hüek maradhatunk saját erkölcsi normáinkhoz, és elutasítjuk a normáinkon kívüli tetteket, viselkedéseket – de ettől még továbbra is elfogadjuk azt az embert, aki olykor kénytelen, vagy kénytelennek tartja áthágni a normák határait.

Azután le kell gyűrnünk a még elutasítóbb gyűlöletet hallgatóságunk-ban is. El kell fogadtatnunk azt, hogy a szegények esetében csak igen mérsékelten van jogosultsága bármilyen „node, mégis” kifogásoknak. Az-után túl kell jutnunk azon, hogy reménytelen kalandba keveredtünk; hogy sikerre, kilábalásra, látványos fordulatokra nincs esélyünk; hogy nem vagyunk Higgins professzor a Pygmalionból, a mi virágoslányunk nem fog hollivúdiásan kiszépülni, a kapanyél is mindig ki fog lógni a szájából, és nem lesz heppi end a mjúzikel végén, még mjúzikel sem lesz. Sőt, ha kedvező fordulat áll elő klienseink életében – ez sem miattunk fog így történni.

Bele kell nyugodnunk, hogy az egész dolog valahol reménytelen. És ha megértettük, hogy jobb időkben a szegénységgel még csak-csak lehet kezdeni valamit, de a szegényekkel foglalkozni még akkor is teljesen re-ménytelen, viszont úgy ítéljük meg, hogy meg kell kíséreni a lehetetlent, mert erkölcsileg nincs más választásunk – akkor van reményünk. Kinek-kinek evilági vagy túlvilági üdvözlési jópontokra.

De az is lehet, hogy csak hülyék vagyunk.

9. Konklúziók

9.1. Az ország szegénységéről, és az ő szegényeinek szegénységéről

Ez két különböző dolog, noha mindkettő megcímkézhető a szegénység fogalmával.

A leírások szintjén az ország szegénysége részben makrogazdasági mu-tatókkal (GDP, GNP, átlagjövedelmek, fogyasztási adatok stb.), részben a különböző „alrendszerek” (gazdaság, munkaerő-piac, társadalombizto-sítás, egészségügy, oktatás stb.) leírásával, fejletlenségük bemutatásával jellemezhető.

A szegények szegénységét szociológiai és kultúrantropológiai eszkö-zökkel lehet leírni.

A politikák, a teendők meghatározása szintjén az ország szegénysége a „nagy-politika” egyik legnagyobb kihívása; a pártok programjainak

egyik legfontosabb megítélési dimenziója éppen az, hogy mit vélnék a legfontosabb teendőnek ez ügyben, és hogy mennyire tűnik előremutatónak és reálisnak az, amit tenni akarnak. (Természetesen ez „post factum” is igaz: a mindenkori politikai hatalom kritikájában is alapvető megítélési szempont az, hogy milyen irányban és mennyit mozdított az ország szegénységének ügyén.)

A szegények szegénységének kezelése a szociálpolitika egyik feladata. Addig, amíg a szegények aránya nem túl jelentős – kellően toleráns és „integratív” feltételek esetén – megengedhető azt remélni, hogy speciális „szegénypolitikák” nélkül is lehet számottevően enyhíteni a szegények szegénységén. Ma, úgy tűnik, nem ez a helyzet, ma egyre inkább szükség mutatkozik valódi „szegénypolitikára” is. A hasonló társadalmi szituációkban „jó” esetben van ilyen ága a szociálpolitikának, éppúgy, mint a gyermekvédelem vagy az idősek ellátása. Viszont számos koncepció azt célozza meg, hogy az egész szociálpolitika legyen „szegénypolitika”.

Ez a fogalmi káosz egyik forrása és megjelenési formája, csak hogy a dolgok így nem nevezhetők meg, és nem kezelhetők.

9.2. A létminimum

A létminimumnak két jelentése van, amelyeknek az összekeverése éppen olyan káoszt eredményez, mint a szegénység fogalmával jellemezhető két jelenség összemosása. A létminimum egyrészt olyan absztrakt modellt és számításra épülő mutatót, amely az ország általános szegénységének jellemzésében és leírásában nyerhet értelmet. Ez a „létminimum” két szempontból kritizálható.

(i) Az adott modellen, paradigmán belül rosszak az adatok, nem jók a számítások. Ilyen jellegű kritikám nincs a „létező létminimummal” szemben, de ha volna, az arról szólna, hogy bizonyos költségfajták még a legmagasabb összeget eredményező kalkulációkban sem szerepelnek (pl. a saját tulajdonú ház esetében csak a folyó kiadások szerepelnek, és nincs kalkulálva a szükséges karbantartás – festés, tatarozás, gépészeti javítások stb. egészen a kerítésfestésig).

(ii) Az is kritika tárgyát képezheti, hogy az adott modell mennyire fejezi ki a tényleges realitásokat. Itt már vannak fenntartásaim a „létező létminimum”-mal szemben, és fenntartásaim lényegében azonos gyökerek azokkal a kritikákkal, amelyek a GDP számításokat kritizálják. A létminimumszámítások ugyanis éppen azzal a feltételezéssel élnek, mint a GDP számítások, hogy ti. a gazdasági folyamatok azonosak, de legalábbis egyértelműen leképezhetők a monetáris folyamatokkal. Azaz, hogy mindennek, ami számít, aminek értéke van, annak kalkulálható „ára” is van. Ez szerintem ma nem így van, ezt próbáltam meg jelezni a „háztartás-gazdasági nonszensz” alponban.

Ki kell itt térnem arra az utóbbi időkben főleg kormányközeli politikusok és szakértők által hangoztatott tételre, mely szerint: a „számított létminimum túl magas”. Mivel az általam elmondottaknak is ez a konk-

lúziója, nem árt, ha azt is megpróbáljuk megbecsülni, hogy mennyire „túl magas”. A minimális fogyasztói kosárnak kb. a fele olyan tételeket tartalmaz, amelyeknél nincs spórolási lehetőség (pl. lakbér, közlekedés, energia, gyógyszer stb.). A kritika tehát csak a kosár másik felére, durván: az élelmiszerekre és a ruházatra vonatkozatható. Azonban itt is figyelembe kell venni azt, hogy éppen a szegények fogyasztásában jelentős arányt kitevő fogyasztói jószágok (mindenekelőtt a kenyér, tej, liszt, cukor stb.) esetében a spórolás lehetősége minimális. Nem tévedünk tehát nagyot, ha úgy becsüljük, hogy megspórolható a kosár e második felének maximum 30-50%-a, azaz a számított létminimum kb. 15-25%-kal magasabb a tényleges minimális megélhetési költségeknél. Azt is hozzá kell tennem, hogy egy ilyen redukció a jelenlegi eltéréseket felnagyítaná az ÚJCSAKÓ és a KSH számításai között, ugyanis a KSH a „spórolható” élelmiszerköltségeket szorozza fel, míg az ÚJCSAKÓ a teljes kosárral számol/t.

A makro-gazdasági indikátor jellegű létminimumtól fogalmilag teljesen elkülöníthető tartalma van annak a létminimumnak, amelynek meghatározásából /szociál/politikai következmények eredeztethetők. Hosszasan érveltem amellet, hogy az általános szociális problémák nem kezelhetők jövedelemtesztekre épülő nagy rendszerekkel. Más szavakkal fogalmazhatnák úgy is, hogy az ország szegénységét (mondjuk: az átlagjövedelmekkel történő összevetésben) kifejező létminimumból semmi nem következik a ténylegesen érvényesíthető jövedelmi garanciákra. Épp az volt a „létező létminimummal” szembeni kritikám legfőbb iránya, hogy a minimum két tartalmát gyakran összekeverik, és úgy vélik, hogy a „kívánatos” azonnal el is érhető. Sajnos, ebben a kérdésben is el kell tudnunk választani a vágyakat a realitásoktól. Ezt az általam reálisnak vélt utópiát – merthogy ma még a 6000 Ft is sok szempontból utópia – neveztem „reális létminimum”-nak, majd később „minimális jövedelmi” vagy „segélyezési” szintnek.

A „reálisan vállalható létminimumhoz” képest a minimális szükségletek fogyasztói árát kalkuláló „számított létminimum” valóban túl magas – de erről a legkevésbé sem tehetnek azok, akik összegzik az árakat.

9.3. A szegénypolitikáról

Remélem, elég meggyőzően érveltem amellet, hogy szükség van elkülönült szegénypolitikára. A szegénypolitikának a többi szociálpolitikai ágról történő leválasztásához csak azt az elvet találtam kivitelezhetőnek, hogy az ellátásoknak *kellően rosszaknak* kell lenniük – tudom, hogy ezzel nem aratok osztatlan egyetértést és szimpátiát. Érvelésem lényege az volt, hogy sem a szegények, sem a társadalom számára semmi jó nem származik abból, ha a szegényellátások vonzóak, ha az emberek motiváltak arra, hogy szegények legyenek, és ezzel hozzájussanak bizonyos ellátásokhoz, vagy ha a szegények ellátása annyira elfogadható, hogy emiatt elveszíthetik saját motiváltságukat abban, hogy mindent megtegyenek a szegény-

ség el- és kikerüléséért. Ezért lényegében arra a következtetésre jutottam, hogy a szegényellátásoknak mindenki számára elfogadhatatlanul rosszaknak, de még túlélhetőeknek kell lenniük.

Példáimban ugyan érzékeltettem, de most egyértelműen meg kell fogalmaznom egy másik érvet is az általam javasolt elv mellett. Nevezetesen azt, hogy csak a tudatosan és vállaltan kellően rossz szegényellátások elkülönülése esetén biztosítható az, hogy a többi szociális ellátás ne züljön a szegényellátások szintjére.

Ha – példám szerint – a hajléktalan szállás két csillagos szálló, az nemcsak azért baj, mert a relatív közép, amely számára ez még mindig vonzó, kiszorítja a szegényeket, hanem azért is rossz, mert a hajléktalan szállást igénylők így felduzzadt tömegét csak a szociális lakásszektornak a munkásszálló, tömegszálló szintjére való lezüllesztésén keresztül lehet kielégíteni. Ha a segélyezés szintje eléri a biztosítási minimumokat (nyugdíj, munkanélküli segély), az garantáltan lezülleszt a biztosítási rendszereket. Ha az ingyenkonyha összemosódik a szociális étkeztetéssel, akkor lezüllik az étkeztetés színvonala.

Vagyis: ahhoz, hogy nagyobb esélyünk legyen a szociális ellátórendszerek minőségének javítására, le kell nyelnünk a kellően rossz szegényellátási színvonal „békáját” – ami mellett a fentiek szerint egyéb érvek is szólnak.

Azt hiszem, ez az alapvető különbség az általam vázolt álláspont és azok álláspontja között, akik a szegénypolitikát a szociálpolitika főáramába szeretnék sodorni.

Lehet, hogy ők többet ígérnének a szegényeknek, de ezzel szegénnyé is tennék mindazokat, akik szociális ellátásokból vagy azok támogatásával élnek.

Én is szeretnék tisztességes szociálpolitikát, nyugdíjrendszert, szolgáltatásokat látni, de ezeknek több nagy ára is van. Legjobb meggyőződésem szerint többek között az elkülönülten kezelt, kellően alacsony színvonalú szegényellátások is ezek közé tartoznak.

Arra a kérdésre, hogy hogyan lehetne e szegény ország szegénységét definiálni – nincs konkrét válaszom. A definícióhoz két egymással összefüggő kérdésben kellene konszenzust találni.

1. Ez a társadalom mennyi pénzt képes költeni a szegényeire?

2. Hogyan képes a politika és a szakma vállalni azt az erkölcsi és politikai kockázatot, hogy abból a pénzből, amelyet ez az ország a szegényeire tud költeni, csak olyan „szegény” ellátások és garantált jövedelmek biztosíthatók, amelyek színvonala messze alatta marad minden „tisztességek” és elfogadhatónak tekinthető szintnek.

Ha megpróbáljuk elkerülni e szégyenteljes kérdésre adandó szükség-szerűen szégyenteljes választ: nos, a pauperizálódás poklának újabb és mélyebb bugyrai fognak szemünk elé tárulni.

Mindannyiunk érdeke, hogy ezt elkerüljük.

Ezt a cikket vitaindítóknak szánjuk. Feltételezzük, hogy olvasóink közül többen nem értenek egyet a szerzővel. Várjuk vitázó írásait.